

NICOLAE IORGA ȘI „CERCETAȘII ROMÂNIEI”. DE LA ENTUZIASMUL ÎNCEPUTURILOR LA MIZERIA REFUGIULUI (1914-1918)

De o calitate literară discutabilă, dar plină de mesaje patriotice, piesa *Cercetașul (pregătire sufletească)*, jucată la 8 mai 1916 de elevii Școlii Normale din Fălțiceni, se încheia cu un tablou premonitoriu. Dramaturgul Serafim Ionescu își imaginase cum plecau ostașii români la luptă, intonând cântece patriotice, urmați de un grup de cercetași care „pornesc după pluton, în timp ce perdeaua se lasă încet-încet”¹. Hainele singurului cercetaș care avea, de fapt, un rol în piesă, stârniseră mirarea ostașilor. Tânărul (un fugar din Ardeal) avea să le explice acestora că purta „uniforma [...] pe care o poartă și comandantul nostru, A. S. Regală Principele Moștenitor” [Carol]². Peste câteva luni, când, în iarna anului 1916 Bucureștiul se pregătea de ocupația Puterilor Centrale³, cercetașii au pornit cu adevărat în urma armatei române, către ceea ce s-a numit „refugiul din Moldova”. Plecarea a avut loc într-o dimineață de duminică, la 14 noiembrie 1916 (stil vechi). Drama momentului nu a scăpat contemporanilor⁴. Acest eveniment avea să schimbe radical destine și să devină parte integrantă a discursului identitar al mișcării cercetașești din România interbelică.

Textul de față reprezintă o analiză a legăturilor timpurii dintre Nicolae Iorga și mișcarea cercetășească din România. Stabilite la scurtă vreme de la apariția instituției, acestea nu au fost formale, așa cum ar lăsa poate să se întrevadă apariția lui Nicolae Iorga pe lista membrilor Comitetului de Patronaj al Asociației „Cercetașii României”. Prin *Neamul Românesc* și mai ales printr-o conferință ținută la 25 martie 1916 (*Cercetașii și monumentele noastre de istorie și artă*), Nicolae Iorga a sprijinit mișcarea cercetașilor. Intenția mea este de a analiza aceste două texte. Teza acestei contribuții este că Nicolae Iorga vedea în cercetășie o deschidere către tipul de educație pe care el însuși îl considera mai potrivit decât cel oferit de sistemul de învățământ românesc. Argumentele acestei afirmații se regăsesc și în alte scrieri ale lui Nicolae Iorga de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea.

De asemenea, multe dintre direcțiile de studiu ale lui Nicolae Iorga (precum protecția monumentelor istorice, publicarea documentelor din arhivele boierești, negustorești sau mănăstirești, catalogarea portretelor voievozilor) se vor regăsi în textul conferinței din 1916. În paginile ce urmează, mă voi opri pentru început la apariția, organizarea și modul de pregătire a Asociației Cercetașilor României înainte de 1916, pentru a surprinde, pe scurt, contextul conferinței din martie 1916. Înainte de a analiza textul propriu-zis al acesteia, voi evidenția legăturile dintre Nicolae Iorga și cercetășie din timpul refugiului din Moldova. Un paragraf special este dedicat publicului și ecoului conferinței în rândurile acestuia.

Începuturile cercetășiei românești. Refugiul din Moldova.

După modelul corpului de *boy scouts* înființat de lordul Robert Baden-Powell în timpul războiului anglo-bur, cercetășia românească a apărut în 1913. Așezată rapid sub patronajul familiei regale, în special a principelui moștenitor Carol⁵ și numărând printre membri săi pe prin-

* Studiu realizat în cadrul proiectului de cercetare *Baze de date istorice. Proiectarea, gestionarea și analiza statistică a unei baze de date privind călătoriile străini care au străbătut spațiul românesc în secolul al XIX-lea*, proiect finanțat de CNCIS-UEFISCDI, PNII-IDEI, cod ID_21/2008, contract nr. 847/2009.

¹ Serafim Ionescu, *Bunicii și nepoții. Cercetașul. Aniversarea școlii*, București, Editura Cartea Românească, 1928, p. 55.

² Serafim Ionescu, *op. cit.*, p. 50.

³ Pentru împrejurările strategice ale căderii Bucureștiului, a se vedea Mircea N. Popa, *Primul război mondial 1914-1918*, București, ESE, 1979, pp. 252-253.

⁴ Cf. Șerban Rădulescu-Zoner, Beatrice Marinescu, *Bucureștii în anii primului război mondial*, București, Albatros, 1993, pp. 102-103.

⁵ O însemnare fără nici o legătură cu cercetășia ni-l arată ca cititor al cărților lordului Robert Baden-Powell; Carol II,

cipele Nicolae, mișcarea cercetășească a fost considerată, în deceniul al patrulea al secolului trecut, drept una dintre primele „ctitorii regale”. De altfel, s-a afirmat că termenul „cercetaș” ar fi fost sugerat chiar de Carol, în detrimentul celui de „pandur”⁶. De la bun început, mișcarea cercetășească a inițiat un program educațional ce îmbina caracteristici militare (organizarea, parăzile, uniforme) cu excursii și aplicații în aer liber, precum și cu un program de conferințe.

Date fiind aceste caracteristici, după izbucnirea primului război mondial și în contextul dezbaterilor asupra atitudinii României, au fost intensificate eforturile de organizare a Marii Legiuni a Cercetașilor României. Sub supravegherea conducătorilor adulți au fost formate legiuni județene și cohorte (denumire aleasă pentru a desemna organizațiile locale). După o perioadă de inițiere urma depunerea legământului. Pentru județul Botoșani, de exemplu, decizia Comitetului Central al Asociației a fost ca numele legiunii să fie „Domnița Ruxandra”⁷, aceasta fiind deja constituită din 5 decembrie 1914⁸. La 17 mai 1915, în prezența principilor Carol și Nicolae, a avut loc ceremonia legământului, în piața Palatului Comunal, președinte al comitetului local fiind colonelul Petala. Cu acest prilej, cohorta din orașul Botoșani, numărând aproximativ 230 de membri, cei mai mulți fiind elevi de liceu⁹, a primit numele lui „Mihai Eminescu”¹⁰.

Problema posibilei participări a cercetașilor la efortul de război a stârnit controverse. Pe de o parte, unele articole despre mersul ostilităților¹¹ sau dările de seamă asupra exercițiilor diverselor legiuni sau cohorte locale trimit la o pregătire în acest sens. Pe de altă parte, părinții păreau a nu se lăsa convinși de faptul că cercetășia era o pregătire de viață și nu un simplu serviciu auxiliar al armatei¹². În vara anului 1915, Comitetul Central al Asociației „Cercetașii României” a simțit nevoia de a clarifica aceste temeri, printr-un comunicat în care se arăta că, în caz de război, „cercetașii vor fi chemați să dea o mână de ajutor în treburile ușoare și mărunte, cari sunt tot așa de numeroase și de însemnate ca și treburile serioase și grele”. Concret, activitatea cercetașilor urma a consta din aprovizionarea trupelor aflate în trecere prin localități, transportul corespondenței, scrierea de scrisori pentru ostașii analfabeți, menținerea ordinii sau doar o vorbă bună pentru cei în nevoie. Sarcini mai grele urmau să revină „cercetașilor sanitari”, școlii pe lângă spitale. În mod normal, cercetașii nu aveau voie să părăsească țara, nici localitatea, fără să fi avut acordul părinților¹³. Dar căderea Bucureștiului a făcut ca o parte din cercetași să urmeze armata română în refugiul din Moldova.

A trecut poate neobservat fragmentul din *O viață de om așa cum a fost* în care Nicolae Iorga vorbea despre posibila trimitere a cercetașilor (pe care a numit-o „nebuna expediție”) în Rusia, în iarna anului 1916. Pentru tinerii care formaseră acel „lung convoi [...] ridicat din ținuturile ocupate, care se duceau să moară la Hârlău, de tifos exantematic, ca și de sfârșeală, de dor”¹⁴, refugiul a adus un contact foarte dur cu o realitate cotidiană pentru care parăzile, excursiile și exercițiile din anii neutralității nu fuseseră o suficientă pregătire. Viața în taberele de la Solești și Sculeni¹⁵ a însemnat continuarea programului educațional, alături serviciul auxiliar

Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice (1904-1939), ediție de Marcel-Dumitru Ciucă și Narcis-Dorin Ion, București, Silex, 1995, pp. 25-26.

⁶ *O școală de împluternicire. Cercetașii. Organizarea și starea actuală a cercetășiei în România*, București, Stabiliment de Arte Grafice „Energica”, p. 34.

⁷ „Din deciziunile Comitetului Central”, în *Cercetașul*, an I, nr. 8, februarie 1915, pp. 15-16.

⁸ Cf. *Cercetașul*, an I, nr. 12-13, iunie-iulie 1915, pp. 6-7.

⁹ Cf. statistica la nivel național prezentată în *O școală de împluternicire*, București, 1916, pp. 85-106.

¹⁰ „Solemnitatea legământului în diferite orașe ale țării”, în *Cercetașul*, an I, nr. 12-13, iunie-iulie 1915, p. 12.

¹¹ Vezi, de pildă, U. N., „Întrebuințarea cercetașilor în războiul actual”, în *Cercetașul*, an I, nr. 7, ianuarie 1915, p. 18 (despre contribuția la identificarea spionilor germani din Belgia); „Cercetașii francizezi în timpul războiului”, în *Cercetașul*, an II, nr. 2, februarie 1915, p. 37; Sir [Robert] Baden-Powell, „Cercetașii în timp de război”, în *Cercetașul*, an II, nr. 4, aprilie 1916, pp. 78-82.

¹² Cf. V.Z. Livovschi, „Activitatea cercetașilor din Buzău. Dare de seamă”, în *Cercetașul*, an I, nr. 11, mai 1915, p. 13.

¹³ „Către părinții cercetașilor din România”, în *Cercetașul*, an I, nr. 12-13, iunie-iulie 1915, p. 4.

¹⁴ Nicolae Iorga, *Orientările mele. O viață de om așa cum a fost*, ediție de Sanda Răpeanu și Valeriu Răpeanu, București, Editura Minerva, 1984, p. 354.

¹⁵ Localități în actualele județe Vaslui, respectiv Iași. În drumurile sale prin țară, Nicolae Iorga avea să viziteze și Sculeni, pe atunci punct de graniță între România și Rusia. În afara peisajului dezolat, istoricul avea să evoce și bătălia dintre ceteriști și armata otomană, din 1821, recunoscând locurile descrise de vornicul Alecu Beldiman în „*Tragodia*”
www.muzeubt.ro / www.cimec.ro

pentru armată, dar și mizerie, foamete, boli mortale. Paginile lui Nichifor Crainic¹⁶, dar mai ales cele semnate de Dan Alecu stau mărturie asupra șocului reprezentat de exilul din Moldova.

Plecat, la 14 noiembrie 1916, împreună cu camarazii din cohorta bucureșteană „Păstorul Bucur”, viitorul avocatul Dan Alecu avea să consemneze una dintre cele mai emoționante pagini despre legăturile nebănuite dintre Nicolae Iorga și tinerii refugiați. Astfel, cercetașii „lucrau și trăiau prin puterea sufletelor. Ajunseseră numai suflete. Iar pe lângă acestea și pe lângă educația, pe care o făcea d[omnul] Const[antin] Nedelcu, mai era ceva: ziarul acela mic, de multe ori tipărit pe hârtie colorată, *Neamul Românesc* al d-lui profesor N. Iorga, în care vibra încrederea. Cu o regularitate nedesmințită, în fiecare seară, la lumina focului din dormitoarele dela Solești, unul citea cu glas tare tot ziarul. Și parcă n'ajungea”¹⁷.

Sfaturile lui Nicolae Iorga pentru cercetași

Voi analiza în rândurile ce urmează o conferință ținută de Nicolae Iorga la 25 martie 1916, la Fundația Universitară Carol I, actuala Bibliotecă Centrală Universitară din București. Publicate după notele stenografice luate de Henri Stahl, „sfaturile” (după caracterizarea vorbitorului) reunite sub titlul *Cercetașii și monumentele noastre de istorie și artă* au fost tipărite, din pricina războiului, abia în 1919. Din aprilie 1930, revista *Cercetașul* a republicat, în mai multe numere, textul conferinței¹⁸.

Tema cercetășiei nu era nouă pentru Nicolae Iorga. Ea fusese anunțată printr-un articol publicat în *Neamul Românesc* din 7 decembrie 1914, dedicat, da fapt, vieții publice a principelui moștenitor Carol. Nicolae Iorga arăta cu acel prilej că viitorul rege nu va avea de învățat din ședințele Senatului, ci din legăturile directe cu tineretul țării, de care se apropia prin preluarea patronajului asupra mișcării „cercetașilor”. Era, pentru Nicolae Iorga, o posibilitatea de a reitera cunoscutele sale păreri asupra învățământului românesc, făcute cunoscute opiniei publice prin acerbele critici tipărite în cursul anului 1899 în *L'Indépendance Roumaine*. Scriind, ironie amară, ca un pretins „rău patriot”, Nicolae Iorga critica deschis și dur faptul că pentru studenții români viitorul gândit de organizatorii învățământului românesc se reducea la cariera de profesori de liceu. În esență, el deplângea absența pregătirii științifice practice¹⁹, chestiune pe care a încercat să o compenseze prin fondarea mai multor „așezăminte” de studii, învățământ și cercetare²⁰.

După cincisprezece ani, același Nicolae Iorga scria: „un lucru e bun: că se încearcă pentru tineret și altă creștere decât cea a școlilor, în care, după tradițiile pedagogice cele mai recente, mandariini cu nasturele de cristal căpătat în examene de capacitate predau o știință pe atât de multilaterală, pe cât de inutilă”. Ceea ce propunea istoricul și membrul Comisiei Naționale a Monumentelor Istorice era organizarea de excursii culturale, de îmbinare a exercițiilor militare și gimnastice cu cele intelectuale, prilejuite de contactul imediat cu arhitectura țărănească sau boierească, cu ruinele antice și medievale, cu frescele ori pisaniiile din biserici. Toate aceste idei, în care recunoaștem felul de a fi al călătorului Nicolae Iorga²¹ (cărui îi datorăm și intrarea fermă a relațiilor de călătorie printre sursele izvoarele studierii trecutului românesc) au fost expuse

Moldovei”; cf. Nicolae Iorga, *România cum era până la 1918. II. Moldova și Dobrogea*, București, 1940, p. 80.

¹⁶ De la Nichifor Crainic a rămas o evocare a propriei experiențe a refugului, perioadă în care a efectuat „slujbă de cercetaș la spital”, fiind însărcinat cu curățenia, fapt despre care va scrie evocarea intitulată simplu „Cercetașul”: „uncori i se ridică un nod în gât: acasă, la părinți, lucrurile acestea le face servitoarea”; Nichifor Crainic, *Icoanele vremii*, București, Editor H. Steinberg librar, 1919, pp. 99-101.

¹⁷ Dan Alecu, *O școală în aer liber*, Constanța, Institutul de Artă Grafică al ziarului Dobrogea Jună, 1927, p. 61.

¹⁸ <https://docs.google.com/fileview?id=0B8PjNZJCk4K4NW10MjdjOWYtMGM2Ny00OTU2LWJlOTQmZU5NGZkMjI1NTky&hl=ro&pli=1> (ultima consultare: 14 ianuarie 2011).

¹⁹ N. Iorga, *Opinii sincere și periculoase ale unui rău patriot*, București, Editura Humanitas, 2008, pp. 51-53.

²⁰ Pentru instituțiile de cercetare fondate de Nicolae Iorga, a se vedea, pe larg, Ana Maria Ciobanu, Elena Loredana Mirea, Petre Ș. Năsturel, Andrei Pippidi, Bogdan Popa, Nicoleta Roman, Raluca Tomi, Radu Tudorancea, *Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” 1937-1948*, București, Oscar Print, 2009.

²¹ Vezi, pentru analize ale literaturii de călătorie a lui Nicolae Iorga, Daniela Bușă, „Nicolae Iorga și Belgia”, în Constantin Bușe, Constantin Găucan (coord.), *Nicolae Iorga 1871-1940. Studii și documente*, III, Editura Universității din București, 2007, p. 51-53; Irina Gavrilă, „Nicolae Iorga – Italian Destinations: Venice”, în *Historical Yearbook*, VII, 2010, p. 93 sqq.

pe scurt în 1914. Dar, atunci, miza articolului de fond al *Neamului Românesc* nu era într-atât educația tineretului țării, cât cea *ad usum delphini*. „Principele Carol e din cei cărora le plac fereștile deschise. Va profita sănătatea sa, – și a țerii!”²², încheia Nicolae Iorga un text critic la adresa politicianilor, un mesaj de încredere în capacitățile viitorului rege. *Neamul Românesc* publica și „*Apelul A.S.R. Principelui Carol către studenți*”, prin care viitorul suveran chema tineretul universitar să ocupe poziții de instructori pentru băieții de 11-21 de ani din orice clasă socială²³.

Șpalturile primei ediții a conferinței lui Nicolae Iorga, bine ilustrată, conform „Lămuririi” date de editori (Direcția Publicațiunilor din Asociația „Cercetașii României”), fuseseră pierdute în timpul ocupației Bucureștiului. Broșura din 1919 era tipărită pe ceea ce atunci se considera a fi fost „hârtie mai bună”²⁴, în format de buzunar. Problemele economice și tehnice duseseră însă la redarea mai modestă a imaginilor de care Nicolae Iorga se folosise pentru a-și ilustra conferința. Desene în alb-negru sau schițe reprezentau, printre altele, cetatea Hotinului, Cetatea Albă, bisericile Sân Nicoară și Sf. Nicolae Domnesc de la Curtea de Argeș, de asemenea pe cele de la Mirăuți, Moldovița, Bălteni și Snagov, dar și portretul votiv de la Cozia, reprezentând pe Mircea cel Bătrân și fiul său Mihail. Cele mai multe desene fuseseră lucrate de Catul Bogdan. Conferință – sau „sfățuire” – prezența lui Nicolae Iorga printre cercetași avea rolul de a confirma programul educațional vast al mișcării și de a spulbera percepția publică a organizației, aceea de instituție axată pe exercițiile fizice și pre-militare. Pentru Nicolae Iorga, „cercetășia are scopul frumos de a scoate pe școlari din cercul lucrurilor scrise pentru a-i pune înaintea lucrurilor văzute. [...] în afară de litera cărții este o lume întreagă care acolo, în carte, e înfățișată, dar care, văzută deadreptul, este mult mai interesantă decât cum se înfățișează în cartea cea mai bine scrisă” – astfel, excursiile deveneau ocazii extraordinare de a aduna materiale inedite, încă răspândite prin țară²⁵.

Absența unor vaste colecții transformate în muzee naționale, regionale sau locale, presupunea ca cercetașii (termen lăudat de Nicolae Iorga pentru exhaustivitatea sa) să încerce, în ieșirile în natură sau în excursiile în afara localității de reședință, să identifice cât mai multe monumente ale trecutului – și, înainte de orice, bisericile ctitorite de boieri, negustori sau obști de sat. Îndemnul istoricului era nobil și trăda obișnuința cercetătorului înflăcărat: „de câte ori descopere cineva lucruri de acestea, să nu le țină numai pentru dânsul, ci e o datorie pentru fiecare să spuie: iată ce am văzut”²⁶.

După această introducere generală, în care regăsim ecouri ale discuțiilor purtate, la începutul secolului al XX-lea, în mediile academice românești, asupra nevoii de a strânge izvoare istorice cât mai multe și diverse²⁷, Nicolae Iorga a trecut la categorii bine definite de „monumente de istorie și artă”, nu înainte de a da măsura formației sale intelectuale, în care îmbinase filologia cu studiile de istorie. Sfatul lui Nicolae Iorga pentru tinerii crescuți și școliți la oraș era să ignore distanțele sociale și să încerce să se apropie, cu vorbe bine alese, de oamenii de la țară, trecând chiar și peste barierele de vârstă: „atunci sufletul poporului se deschide și deadreptul el îți spune toate, de te întorci cu tolbă plină de povești și de cântece populare”, pentru a căror publicare putea fi folosită revista asociației, *Cercetașul*. Soluția tehnică a epocii, pentru culegerea folclorului, era, după Nicolae Iorga, stenografia. Tot astfel se evitau ingerințele culegătorului în materialul cules²⁸. Rămânea încă greu de consemnat cântecul ce însoțea poezia populară. În acest punct, Nicolae Iorga nu a scăpat prilejul de a critica interpretările artistice contemporane

²² Nicolae Iorga, „*Principele Carol în viața publică*”, în *Neamul Românesc*, an IX, nr. 48, 7 decembrie 1914, p. 1.

²³ „*Principele Carol către studenți*”, în *Neamul Românesc*, an IX, nr. 48, 7 decembrie 1914, pp. 3-4. Același text și în *Cercetașul*, an I, nr. 5-6, noiembrie-decembrie 1914, p. 12.

²⁴ Nicolae Iorga, *Cercetașii și Monumentele noastre de istorie și artă. Câteva învățături și sfaturi date în seara de 25 Martie 1916, în prezența A.S.R. Principelui Carol la Fundația Universitară Carol I, București*, Tipografia „Jockey-Club”, 1919, p. 4.

²⁵ Nicolae Iorga, *Cercetașii și monumentele*, pp. 5-8.

²⁶ *Ibidem*, p. 10.

²⁷ Cf. Ioan Bogdan, „*Istoriografia română și problemele ei actuale*”, în Dorina N. Rusu (ed.), *Academia Română. Discursuri de recepție*, III (1894-1906), București, Editura Academiei Române, 2005, pp. 532-555.

²⁸ *Ibidem*, p. 15.

ale poeziei populare²⁹.

Primul tip de urme ale trecutului avut în vedere de Nicolae Iorga a fost cel dat de ruinele și urmele din perioada antică. Criticând, din nou, voalat, latinismul extrem, eliminarea daco-geților din etnogeneza românească, Nicolae Iorga atrăgea atenția că de ceramica („olăria”) dacică era la fel de importantă ca și posibila descoperire a unor noi inscripții romane. Sfatul său era de a privi, însă, cu atenție și simț critic, legendele locale, de a cerceta și însemna doar locurile în care existau vestigii de drumuri, cetăți sau temple. „Coaja pământului nostru e prea puțin tăiată”, afirma istoricul, iar arheologia amatoare ar fi fost dăunătoare celei întreprinse de specialiști³⁰.

O asemenea atenție reverențioasă nu mai era însă recomandată în cazul puținelor cetăți-lor medievale românești. Ajungând cu expunerea în acest punct, Nicolae Iorga s-a folosit de clișee fotografice pentru a-și ilustra comunicarea: „ca să vedeți cum erau cetățile de odinioară, priviți clișeul de față”³¹. Hotinul și Cetatea Albă, bine păstrate, erau exemplele folosite de istoric pentru a trezi interesul cercetașilor față de cetățile ruinate și încă nedescoperite. În cazul în care le-ar fi întâlnit, tinerii elevi de liceu erau sfătuiți să le deseneze, înainte de orice, să caute cu atenție posibile urme ascunse sub pământ și, mai ales, să nu distrugă mai mult. Odată publicate în periodicele cercetășești, aceste descoperiri ar fi atras atenția specialiștilor, care le-ar fi analizat, la rândul lor, cu alți ochi. E interesant și modul în care Nicolae Iorga surprindea deschiderea noii generații și a noii instituții de educație către exercițiul fizic – „pe unde vă cățărați d-voastră [...] noi nu mai putem [...]”; [...] mâinile d-voastră agere de copii au fără îndoială mai multă îndemănare în a răscoli prin pietrele acestea decât mâinile noastre înțepenite pe condeiu [...]”³². Din nou, un aspect critic își făcea loc printre sfaturile către tânărul public: starea proastă a cetății Neamțului, comparabilă cu Suceava, aflată încă în monarhia austro-ungară, dar bine cercetată³³.

Mănăstirile și reședințele domnești, unele, aflate în ruină în comparație cu bisericile, încă folosite, au fost următoarea categorie de „monumente de istorie și artă” propusă, descrisă și explicată de Nicolae Iorga. În acest caz, lămuririle sale au fost mult mai ample, el încercând să explice rostul acestor case domnești. Judecata pe care o făcea voevodul atunci când ajungea într-un anumit loc și locuia pe lângă o mănăstire a fost exemplul ales³⁴. Probabil, deloc întâmplător, dată fiind prezența principelui Carol. Acestuia, Nicolae Iorga avea să îi propună, în conferință chiar, refacerea Mănăstirii de la Fedeleşoiu, pe Olt³⁵. Din nou, primul sfat către cercetași era de a schița posibilele ruine de case domnești, aflate „unde vedeți stâlpii cei frumoși, încăperile cele largi”. Prin mormanele de pietre din ruine s-ar fi putut găsi și unele sculptate ornamental, sau alte „podoabe de artă”³⁶.

Vorbind despre casele boierești, Nicolae Iorga găsea prilejul unei digresiuni asupra dezvoltării urbane din România de la începutul secolului trecut. Nevăzând în noile construcții frumusețe, Nicolae Iorga arăta că orașele de provincie păstraseră, neatins de modernism, vechile zidiri boierești, unde grădina se contopea, prin ceardac, cu casa în sine. Fără a recomanda Bucureștiul³⁷, istoricul alcătuia o listă a orașelor pe care le considera reprezentative pentru un anumit tip de evoluție organică: aceea de la sat la oraș. Exemplele oferite cercetașilor bucureșteni, începând cu Botoșaniul natal și continuând, probabil fără a intenționa o ierarhie, cu Dorohoi, Iași, Fălticeni, Bârlad, Craiova, Găiești sau Titu³⁸, nu porneau de la ideea de frumusețe arhitecturală sau planificare urbană, ci de la cea a identificării, în clădiri, tramă stradală sau monumente, a unui anumit tip de trecut. Cazul Bârladului este edificator: cercetașilor, Nicolae

²⁹ *Ibidem*, p. 15.

³⁰ *Ibidem*, pp. 19-20.

³¹ *Ibidem*, p. 21.

³² *Ibidem*, pp. 25-26.

³³ *Ibidem*, p. 24.

³⁴ *Ibidem*, p. 29.

³⁵ *Ibidem*, p. 28. Schitul Fedeleşoiu (jud. Vâlcea), a fost refăcut doar după 1990.

³⁶ *Ibidem*, p. 30.

³⁷ „În București, supt ochii mei, în acești douăzeci de ani din urmă au dispărut o sumedenie de clădiri minunate. Îți vin lacrimi în ochi când treci printr-o stradă care era împodobită printr-o singură casă frumoasă, pe care însă toți ceilalți o credeau cea mai urâtă și au osândit-o să fie desființată cât se poate mai repede”; *ibidem*, p. 37.

³⁸ *Ibidem*, pp. 30-33.

Iorga le-a vorbit despre „mahalalele interesante”, în timp ce impresiile de călătorie zugrăveau un tablou mai degrabă dezolant³⁹.

Într-un asemenea oraș, nu doar exteriorul caselor merita a fi desenat sau fotografiat⁴⁰. Curiozitatea cercetăsească nu trebuia restrânsă la imaginea exterioară a casei, ci, cu permisiunea proprietarului, firește, la interior: planul camerelor și dimensiunile acestora, ornamentele tradiționale de pe tavan, cahlile smălțuite, cu totul deosebite de stucatura la modă la începutul secolului al XX-lea erau la fel de importante pentru cunoașterea arhitecturii vechi⁴¹. Simplitatea înăscută, accentuată de lipsa studiilor la școli înalte, era, pentru Nicolae Iorga, un argument în favoarea arhitecturii și soluțiilor tehnice țărănești. Nescutite însă de modernitate și nici de un oarecare prost-gust, satele trebuiau cercetate critic, întocmai ca și orașele. Cercetașilor li se recomanda să caute casele vechi, ascunse meșteșugit de intemperii sau revărsări de ape: „să vă duceți să găsiți căsuța cea veche [...]. Faceți arhive de artă populară, pentru fiecare cohortă de cercetași, pentru ca arhivele acestea pe urmă să le întrebuințeze oameni cari se pricep să aleagă ce e mai frumos”⁴².

Dar cea mai mare parte a „sfaturilor” date de Nicolae Iorga cercetașilor s-a referit la biserici. Un anumit sentiment religios transpare din cuvintele bazate pe experiența de viață a istoricului: „eu însă am apucat vremea în care oricine putea să dărâme o biserică era foarte mândru că a cruțat omenirea de un lăcaș de întunec și înapoiare. Grozavă vreme, bine că am scăpat de dânsa”⁴³. Cercetarea temeinică a unei biserici începea din exterior. Forma, arhitectura, poate pridvorul, apoi pisania și, abia după acestea, interiorul pictat, erau elementele detaliat explicate de Nicolae Iorga.

Arhitectura era primul aspect ce trebuia avut în vedere. Biserica Sân Nicoară și Biserica Domnească de la Curtea de Argeș (aceasta din urmă, în plină restaurare, nu reconstrucție totală, precum în cazul Mănăstirii din Curtea de Argeș, la momentul conferinței⁴⁴) au fost exemplele alese de istoric. Pentru stilul arhitectonic moldovenesc și pentru a ilustra teza simplificării construcțiilor pentru a obține armonie și frumusețe, Nicolae Iorga a ales biserica de la Mirăuți⁴⁵. Pentru a demonstra importanța arhitectonică a bisericilor de formă tipizată ridicate în Evul Mediu românesc, Nicolae Iorga s-a referit pe larg la cele construite după planul în formă de cruce. Dar, totodată, el afirma necesitatea studierii bisericilor de formă atipică, precum cele cu pridvor și coloane⁴⁶, semn al unor evoluții locale ce meritau a fi studiate mai în detaliu. Și, din nou, se remarcă un comentariu critic, actual și în zilele noastre: „prea adeseori preoți comozi s-au apucat, în înțelegerea lor artistică, de au zidit locul între coloane ca să nu mai fie expuși intemperiei”⁴⁷.

Pisaniile, cu litere chirilice de obicei, erau al doilea element esențial în studiul unei biserici. Dar, aici intervenea problema necunoașterii slovelor, deși acestea ar fi trebuit deprinse în cursul studiilor de liceu⁴⁸. Necunoașterea epigrafiei ori a limbii slave putea fi trecută cu vederea, mult mai utilă pentru specialiști fiind copierea sau reproducerea inscripției⁴⁹. Frescele („zugrăveala”) necesitau mai multă atenție. Cele din pridvor, considerate naive, în unele cazuri, dar reprezentative pentru talentul pictorului, aveau avantajul de a nu fi fost stricate de fumul lumână-

³⁹ „Nici un oraș din țară nu a păstrat așa de bine ca acesta icoana satului din care s-a dezvoltat. Orășenești sunt doară pavagiul [...] și Strada Marc. [...] De pe șosca, Bârladul se vede numai ca un amestec urât de căsuțe și arbori, fără linii fixate, fără înălțare, fără perspectivă, fără, măcar, turnurile de biserici care aiurea străpung locuințele și livezile învălmășite”; Nicolae Iorga, *România cum era până la 1918. II*, pp. 207, 209.

⁴⁰ Cf. Nicolae Iorga, *Cercetașii și monumentele*, p. 32.

⁴¹ *Ibidem*, pp. 33-34.

⁴² *Ibidem*, pp. 35-38.

⁴³ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁴ Asupra discuțiilor și problemelor legate de restaurarea clădirii și a frescelor, a se vedea pe larg *BCMI*, an X-XVI, 1917-1923, București, Tiparul Cultura Națională, 1923, *passim*. Una dintre excursiile cercetașilor bucureșteni din 1915 avusese ca destinație fosta capitală a Țării Românești.

⁴⁵ Nicolae Iorga, *Cercetașii și monumentele*, pp. 42-43.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 44-45.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 46.

⁴⁸ *Ibidem*, pp. 47-48.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 49.

rilor⁵⁰. Grafitele („scrijelăturile”), chiar socotite „obiceiul idiot”, aduceau satisfacția căte unei descoperiri, mai importantă decât o posibilă listă a vizitatorilor. Data morții lui Petru Rareș fusese lămurită de Nicolae Iorga după o asemenea inscripție de la biserica Popăuților, din Botoșani⁵¹. Inscripții se puteau găsi și pe ușile bisericilor, unele dintre acestea, precum cele de la Colțea sau Vălenii de Munte fiind lăudate ca opere de artă în sine⁵². Portretele votive erau de o deosebită importanță – nu doar în privința chipurilor domnitorilor niciodată văzuți într-un tablou laic, ci și pentru veșminte sau podoabe⁵³.

Din biserici nu trebuiau îndepărtate, pentru colecții private, icoanele. Singurul caz acceptat de Nicolae Iorga era acela în care icoanele sau alte obiecte erau abandonate în podurile bisericilor, acolo unde hazardul putea face să fie descoperite arhive întregi⁵⁴. Ca și podurile bisericilor, la fel de puțin vizitate de către excursioniștii obișnuiți erau clopotnițele. Obiceiul vremii pare să fi fost ca vechile clopote să fie topite pentru a se turna altele noi, deși tehnicile vechi ale obținerii sunetului fuseseră pierdute. Se pierdeau astfel și inscripțiile ce arătau originea clopotelor, uneori surprinzătoare⁵⁵. Mormintele, uneori împodobite, pe lângă inscripții, și cu anumite scene săpate în piatră, stranele, iconostasele, odoarele, pomelnicele din altar sau cărțile bisericesti, crucile din cimitirele obișnuite sau troițele trebuiau, la rândul lor, atent cercetate, trecute într-un mic inventar, desenate sau fotografiate⁵⁶.

Ce au înțeles cercetașii din sfaturile lui Nicolae Iorga?

Deși a admis diferența de generație („ni aduceți nouă, oamenilor mai în vârstă, o mică recoltă din cele descoperite”), universitarul Nicolae Iorga își dorea ca elevii de liceu prezenți să îl asculte ca pe un sfătuitor⁵⁷, reducând astfel distanța dintre vorbitor și publicul format din cercetași, îndrumătorii adulți și principele Carol. Trebuie spus că audiența pare să fi fost exclusiv masculină. În orice caz, atunci când spunea „fiecare dintre voi, băieților”⁵⁸, Nicolae Iorga nu încerca doar o apropiere mai colocvială de cercetași, ci surprindea o stare de fapt: cercetășia feminină avea să apară abia în 1930, când Principesa Ileana avea să pună bazele *Asociației Creștine a Femeilor*⁵⁹.

Un jurnal personal, accesibil astăzi cercetării, dezvăluie impactul conferinței lui Nicolae Iorga. Ioan Dem. Dimăncescu (1898-1951), care, împreună cu fratele său, a fost unul dintre membrii primei patrule de cercetași români, este autorul jurnalului. De la el aflăm care au fost activitățile cercetașilor în ziua de vineri, 26 martie 1916. De dimineață până după-amiază, o parte din cercetașii bucureșteni, sub conducerea lui Constantin Nedelcu, mersese în excursie la Fundeni, Dobroești și Mărcuța; după o vizită la biserica din Fundeni, o serie de explicații din partea lui Constantin Nedelcu și activități sportive (fotbal, rugby, oină), cercetașii reveniseră în capitală. Pentru seară era programată conferința lui Nicolae Iorga, ce avea să înceapă la 20:45, la sosirea principelui Carol, încheindu-se la 22:15. Iată și cum a înțeles Ioan Dem. Dimăncescu cuvintele istoricului: „vorbește mai întâi despre poezia populară. De modul ce trebuie întrebuințat pentru a putea culege poezii, legende și bazme populare. Ne da apoi lămuriri de ceea ce trebuie să facă un cercetaș când ajunge înaintea unei biserici care ar putea avea o cat de neînsemnată urma istorică, care însă ar da foloase reale pentru cei care se ocupa cu istoria neamului românesc. Ne îndeamnă apoi de a lua schițe și planuri de case cu adevărat românești, de porți frumoase și fântâni etc.”⁶⁰. După cum se vede, sfaturile lui Nicolae Iorga nu au fost zadarnice.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 50.

⁵¹ *Ibidem*, pp. 51-52.

⁵² *Ibidem*, pp. 52-53.

⁵³ *Ibidem*, pp. 54-55.

⁵⁴ *Ibidem*, pp. 56-58. Nicolae Iorga le-a vorbit cercetașilor despre descoperirea arhivei Mănăstirii Hurez în podul conacului părăsit de la Brâncoveni.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 60.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 62-69.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 5, 7, 11.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 5.

⁵⁹ Arhivul Național Istoric Central, Fond Asociația Creștină a Femeilor, dosar 1/1922, f. 97.

⁶⁰ Ioan Dem. Dimăncescu, *Jurnal de cercetaș (1915-1916)*, publicat on-line <http://jurnaldecercetas.ro/#/32> și <http://jurnaldecercetas.blogspot.com/> (ultima consultare: 13 ianuarie 2011). Datorz această informație amabilității

(Auto)cunoașterea prin călătorie: concluzii

O fotografie din 1930, aflată în arhiva personală a domnului profesor Andrei Pippidi⁶¹, ni-l arată pe Nicolae Iorga pășind alături de un cercetaș, foarte probabil cu prilejul unei manifestări asociate congresului Ligii Culturale pentru Unitatea tuturor Românilor, ținut în acel an la Brăila. Apariția legăturilor dintre istoric și cercetași, reale și reciproc cultivate, a coincis atât cu nașterea și eferescenta organizare a mișcării, cât și cu cele mai grele momente ale sale. Într-o epocă în care mobilitatea internă era redusă iar vilegiatura însemna căutarea aerului curat din așezările montane (pentru o parte din cercetașii bucureșteni, din Sinaia elitelor⁶²), sfaturile lui Nicolae Iorga se doreau un impuls către autocunoașterea unei națiuni în plin proces de modernizare. Exemplele alese de istoric vedeau mai mult decât cunoscutul său spirit critic. Căutarea obstinată a frumuseții și izvorului istoric în înscrisuri, construcții, ruine sau în însăși imaginea oferită de orașele mici, de târgurile uitate, se potrivea cu programul educațional nemilitar al mișcării cercetășești.

„Trecutul țerii nu este al istoricilor, ci este al poporului întreg”, afirma Nicolae Iorga în deschiderea conferinței din martie 1916⁶³. Excursia sau călătoria deveneau instrumente de cunoaștere pentru tineret, iar sfaturile lui Nicolae Iorga aveau menirea de a atrage atenția asupra posibilităților de cunoaștere a propriei țări, a propriului trecut și, implicit, a proiectării viitorului. „Tragere de inimă, atenție și conștiință a datoriei sociale și naționale” erau valorile propuse de Nicolae Iorga tinerilor cercetași din capitala României⁶⁴. Peste puțină vreme, pentru acea parte pornită către refugiul din Moldova, aceste cuvinte aveau să constituie mai mult decât un exercițiu de retorică. Legătura intelectuală și afectivă dintre cercetași și Nicolae Iorga fusese creată pe timp de pace și întărită în iarna grea a refugiului.

NICOLAE IORGA AND THE “BOY-SCOUTS OF ROMANIA”. FROM THE ENTHUSIASM OF THE BEGINNING TO THE MISERY OF THE REFUGE (1914-1918)

(Summary)

In March 1916, Nicolae Iorga addressed a conference to a public of Boy-Scouts. Created in 1913 by descendants of wealthy and influential families based mostly in Bucharest, the Romanian boy-scout movement was aimed to serve the initial purposes of the institution: intellectual, moral and pre-military training in a democratic environment. Nicolae Iorga tried to contribute to the cultural and intellectual aims, by delivering a lecture on the historical and artistic monuments and the ways and means boy-scouts could participate in the identification, study and conservation of the monuments. This was only one of the aspects of the complex relation between the historian and the Boy-Scouts of Romania. During the refuge provoked by the terrible losses in the First World War, the articles written by Iorga were read as part of the moral resistance of the youngsters found themselves in great misery. This article aims to explore the feature of the relation between Nicolae Iorga and the Boy-Scouts Movement of Romania.

KEY WORDS: HISTORICAL MONUMENTS; BOY-SCOUTS; FIRST WORLD WAR

domnului Alin Dimăncescu.

⁶¹ Fotografia a putut fi văzută cu prilejul expoziției „Așezămintele mele”, organizată între 6 – 30 decembrie 2010 la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române de dr. Raluca Tomi și dr. Nicoleta Roman.

⁶² Sinaia fusese, de altfel, locul în care apăruseră primele patrulă de cercetași din Vechiul Regat.

⁶³ Nicolae Iorga, *Cercetașii și monumentele*, p. 11.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 13.